

Monogràfic

En terra de meravelles. Un viatge per la salut mental

R **eportatge**

Emili Martín Huerta

Reptes de l'educació social per a una salut mental sense fronteres

■ **Emili Martín Huerta**, educador social. Hospital de Dia de Salut Mental InfantoJuvenil, Santa Coloma de Gramenet.

Avui dia ens trobem davant de noves necessitats i demandes de la població que exigeixen un ampli ventall de respostes professionals. “En l'àmbit de la salut mental, la tasca ha d'anar més enllà de l'assistència psiquiàtrica i dels serveis sanitaris” (LEAL, 2005). Un dels reptes serà garantir l'atenció tenint en compte la diversitat dels serveis i la seva coordinació.

El sentit principal d'aquest reportatge és reflexionar sobre la relació que actualment té l'educació social amb el món de la salut mental i participar en la reubicació de la nostra disciplina que està en constant moviment i no sembla trobar límits en el desenvolupament de la tasca que duu a terme.

Us presento tres projectes innovadors que mostren una altra manera de fer davant dels límits que s'han establert en aquest àmbit, amb una mirada apreciativa en pro de l'autonomia de les persones i amb una intenció clara de treballar de manera multidisciplinària amb altres professionals de l'àmbit cultural, social i sanitari. Exemples de com l'educador¹ social pot fer servir aspectes teòrics i pràctics d'altres professions per validar l'educació social com un eina essencial en un procés terapèutic.

EL NIU DE BAMBÚ / CONVERSA AMB CARLA TORRES DANÉS...

La Carla és una educadora social amb estudis teatrals i d'art dramàtic. Abans d'engegar el projecte El Niu de Bambú havia treballat deu anys com a actriu professional i com a directora de teatre. Arran d'una experiència personal decideix buscar un camí que l'apropi a les persones, i per aquest motiu inicia els estudis d'educació social. És una dona alliberada de les eti-

¹ Per no haver-me de referir constantment a un gènere o a l'altre –educador/educadora–, utilitzaré sempre el genèric per significar-los a tots dos.

quetes professionals i fusiona tots els seus coneixements i inquietuds sense posar límits en la intervenció educativa. Es mostra conscient de la capacitat terapèutica del projecte que lidera i la seva mirada és un xic expectant per saber on arribarà.

El darrer any de carrera, la Carla va crear una obra de teatre amb dues persones cegues, i la va portar a escena més de trenta vegades. Aquest èxit

li va fer replantejar el seu futur professional. L'obra va anar creixent conceptualment, incorporant el llenguatge de signes i l'audiodescripció per a persones cegues. Sembla que tot va anar molt ràpid. Va ser premiada en alguns concursos, va crear noves obres incorporant-hi actors

L'educador social pot fer servir aspectes teòrics i pràctics d'altres professions per validar l'educació social com un eina essencial en un procés terapèutic.

professionals i la demanda externa va créixer notablement. Havia arribat el moment de llançar-se a la piscina i buscar un espai estable on canalitzar aquesta idea innovadora i plena de neguits morals i artístics que encaixaven com si fossin un trencaclosques.

És així com neix El Niu de Bambú. Un espai sociocultural a Barcelona que va obrir les portes el 29 de novembre de 2015, i que ha esdevingut un espai polivalent de difusió cultural i d'inclusió social a partir de la companyia de teatre Bambú, nascuda a principis del 2014.

Més enllà de la sensibilització que pot generar veure actrius i actors en cadires de rodes, cecs o comunicant-se amb llenguatge de signes, el contingut de les obres que proposa la Carla també parla sobre patiment i els conflictes interns que les persones tenim al llarg de la nostra vida. N'és un exemple la darrera obra, *El mirador de les paraules que no puc dir*, on dos dels personatges que estan diagnosticats amb un trastorn de personalitat i amb una adolescència mal resolta, mostren els seus problemes de comunicació amb el món que els envolta. D'altra banda, aquest espai pretén ser un punt de trobada entre persones vinculades a la cultura que volen qüestionar-se l'ordre establert i crear ponts de col·laboració amb altres artistes i pensadors.

Es tracta d'una proposta alternativa que confronta la idea de control de masses que els darrers anys han manifestat algunes disciplines professionals de l'àmbit sanitari. Com diu el psicòleg José Maria Ubieta, des de la neurologia, per exemple, s'han fet servir un nombre elevat d'estudis "clarificadors" amb l'objectiu d'explicar i demostrar tot allò que passa pel cervell d'una manera empírica. En conseqüència, saber amb "certesa" qui seràs o què faràs en el futur. Classificar les persones en funció del seu físic o conducta és una pràctica que ens ha perseguit des de principis del segle XX i en l'actualitat torna a agafar volada. El Niu de Bambú rebutja aquesta classificació i etiquetatge. De fet, valora un futur incert sense respostes clarificadores i conviu amb certa tranquil·litat amb el que passarà. Les identitats s'esdevenen en funció de les experiències i els canvis com a èxit sociocultural.

La seva estructura i organització se centra en la creació d'una xarxa que uneix l'educació social, la salut mental i les arts escèniques i alhora ajuda a reflexionar sobre els prejudicis amb què convivim a diari. Com diu la Carla, "una companyia de teatre sense egos", amb una mirada profunda vers a aquelles persones que estan patint. Aquí no es parla de cossos, sinó d'emocions, i les seves obres fugen de la bellesa purament estètica. Vol que es parli de com es comporta la societat i alhora sacsejar el nostre interior.

La Carla valora els seus coneixements socials i els fa servir com a eina de treball, però amb les actrius i actors prefereix mostrar-se com una més del grup. No creu que tingui cap vareta màgica ni cap coneixement suprem. La seva idea terapèutica és compartir experiències i així donar veu als que necessiten expressar-se amb sinceritat. Per aconseguir que el projecte tingui aquesta funció educativa-terapèutica i d'inserció laboral, exigeix qualitat artística en les seves obres. Els participants, han d'adquirir uns coneixements tècnics a l'altura de les obres. Si volen ser actors i actrius, han de treballar dur i acceptar que tindran responsabilitats. En el fons, és el que intentem fer tots els que treballem al món de l'educació social, ja que és un element indispensable per generar canvis. La clau és

Les identitats s'esdevenen en funció de les experiències i els canvis com a èxit sociocultural.

aconseguir despertar la curiositat i la motivació suficients perquè les persones acceptin aquesta responsabilitat.

Actualment el projecte viu de les taquilles i d'algunes petites subvencions, però la Carla no sembla estar preocupada pel futur, perquè creu en el projecte i l'experiència li està aportant molta riquesa emocional i professional. La cultura no garanteix la felicitat, però sí l'exercici de la llibertat individual (LEAL, 2008). El Niu de Bambú camina amb un pas ferm, tot i la seva joventut. Un actor principal en la construcció d'una cultura més solidària, i amb una mirada lliure i respectuosa.

SENTIM / CONVERSA AMB JORDI JUANICO...

En Jordi és llicenciat en Psicopedagogia i diplomat en Magisteri i Educació Social. També està titulat com a mediador i té formació específica en grups multifamiliars. Treballa des de fa quinze anys com a educador social a Hospitalització de Salut Mental InfantoJuvenil de Sant Joan de Déu, formant part d'un equip interdisciplinari amb psicòlegs, psiquiatres, infermeres i treballadores socials. Va iniciar la seva carrera professional com a educador en un CRAE, fa uns vint-i-cinc anys i ha passat per diferents àmbits relacionats amb la infància i l'adolescència. És un educador amb molta experiència i amb un esperit crític vers les institucions i sobre els tipus d'intervencions educatives que es duen a terme en l'actualitat. Creu en el potencial de l'educació social, però té dubtes sobre l'autoestima de la professió. "No valorem la repercussió que té la nostra feina", comenta. Respecte a l'àmbit hospitalari, no sembla satisfet amb el reconeixement actual, però està actiu en la creació i desenvolupament de nous projectes.

Fa uns tres anys, en Jordi i un company psicòleg van engegar un grup de treball multifamiliar d'intervenció psicoeducativa per a pacients de l'Hospital de Dia diagnosticats amb un trastorn psicòtic. Cal remarcar que la seva concepció de treball grupal estava oberta a germans, avis o qualsevol persona referent en la vida quotidiana del pacient. Amb el pas del temps, el grup es va consolidar com un espai indispensable en el procés terapèutic i en l'actualitat està adreçat a tots els pacients i famílies de la unitat de psiquiatria. Per a alguns d'ells participar en el grup és condició *sine qua non* del tractament.

A partir de l'èxit d'aquesta experiència, a principis del 2014 en Jordi va tenir una idea atrevida i pionera. Oferir un espai de gestió emocional per a

qualsevol pacient i família que estigués ingressat o en tractament de llarga durada a l'Hospital de Sant Joan de Déu. El grup estaria obert a totes les unitats mèdiques, sense fer cap valoració clínica sobre la malaltia, problema físic o trastorn mental que estiguessin patint. L'únic requisit seria deixar de banda els aspectes mèdics i parlar de com se sentien davant la situació que estaven vivint.

A partir d'aquí neix *Sentim*, un espai creat per ajudar a expressar i compartir sentiments i alhora construir ponts de comunicació saludable. Els integrants del grup poden veure reflectit en els altres allò que són incapaços de veure en ells mateixos i l'intercanvi de vivències i els diàlegs que es generen faciliten la comprensió del que estan sentint. En aquestes

L'educació social i la psicologia funcionen com un tàndem creatiu i innovador en l'àmbit hospitalari.

reunions hi ha un clima de convivència i solidaritat que ajuda a contenir el malestar, a pensar, a gestionar conflictes i a aprendre recíprocament. En Jordi ho compara amb les sales d'espera de qualsevol hospital, on els pacients i famílies es donen suport entre elles. Estem parlant d'un espai comú que congrega persones que estan vivint una situació dolorosa i plena d'incerteses dins d'un món sobresaturat d'informació.

Entenem, doncs, que la cura d'un mateix i de l'altre es troba en els fonaments de la consciència de la ciutadania (CORTINA, 2007) i, en conseqüència, un dels objectius dels professionals socials i sanitaris és crear les condicions adients perquè les persones amb qui treballen desenvolupin aquesta cura. No oblidem que la nostra capacitat de reflexió i de pensament es dóna a través del llenguatge. "Quant val una paraula oportuna? Com es pot quantificar l'impacte d'una mirada solidària o d'un respectuós silenci carregat del desig de comprendre i contenir el patiment de l'altre?" (BADARACCO, 2000).

El darrer any, el projecte *Sentim* s'ha estructurat com un espai comunitari de creixement personal. En el transcurs de les sessions, el grup ha assolit altres fites com l'apoderament dels membres familiars amb poca presència i el vincle amb la xarxa sociocomunitària, que, de vegades, el malestar fruit d'un futur incert ha malmès considerablement.

En l'actualitat, és un grup conduït per en Jordi i la Marta Torra, psicòloga i coach, format per deu famílies i que es troba amb una freqüència quinzenal. El finançament encara no ha arribat i, per tant, hi treballen fora de l'horari laboral; tot i així, en Jordi es mostra il·lusionat i positiu amb el futur del projecte. L'educació social i la psicologia funcionen com un tàndem creatiu i innovador en l'àmbit hospitalari, malgrat que encara queda camí per recórrer en el reconeixement institucional.

I ELS EDUCADORS, TENIM DIFICULTATS PER EXPRESSAR EL QUE SENTIM?

En l'àmbit de la salut mental, la formació específica pot apropar-nos a diferents escenaris on escollir les millors alternatives a l'hora d'intervenir, però és cert que de vegades no és el més rellevant de la nostra feina. Com diu en Jordi, “el que més m'ha ajudat és saber expressar correctament les emocions

i compartir-les amb els que tenen dificultats per fer-ho”. Si es treballa amb persones que s'estan despullant emocionalment, i tenint en compte la importància del vincle entre l'educador i l'usuari, els educadors també hauríem de fer-ho d'una manera natural i assertiva. En

Intervenir defensivament o no empatitzar amb el patiment són exemples que poden donar-se si no gestionem bé les nostres emocions.

algun moment hem viscut moments personals difícils que poden interferir en el nostre dia a dia laboral. Qüestionar les intencions de l'altre, projectar el nostre malestar, no tenir la distància necessària, intervenir defensivament o no empatitzar amb el patiment són exemples que poden donar-se si no gestionem bé les nostres emocions.

Al món de l'educació hi ha bastants professionals que dediquem temps a adquirir nous coneixements i maneres de fer, però ens ocupem en el mateix grau de treballar el nostre món emocional? Considero que un treball personal ens pot ajudar a “saber acompanyar, esperar, escoltar, assenyalar, “ser-hi”, expressar l'afecte i no donar-lo per sobreentès i compartir coneixement mutu” (BOSCH, 2014) d'una manera més conscient i profunda.

LLARS AMB SUPORT / CONVERSES A SANT PERE CLAVER...

A la Fundació Sant Pere Claver gestionen diferents programes relacionats amb el suport a l'autonomia per a persones amb problemes de salut mental. Llars amb Suport, liderat per la treballadora social Marisa Garcia, és un d'aquests projectes. Està adreçat a persones diagnosticades amb un trastorn mental greu o sever però amb cert grau d'autonomia que no disposen d'un habitatge adequat o es troben en procés d'emancipació de la seva família. El leimotiv del projecte és treballar perquè puguin viure la seva pròpia vida en una llar.

El projecte va néixer el 2008 i l'equip de treball està format per una treballadora social, un educador social i quatre treballadores familiars. L'equip es reuneix setmanalment per fer el seguiment dels casos, per valorar la intervenció en la llar (situació personal, seguiment dels objectius de treball, estabilitat clínica, convivència, etc.) i per gestionar les coordinacions amb la xarxa de Salut Mental o d'Atenció Primària. En l'actualitat gestionen dinou llars, que suposen 28 places. A les llars hi viuen d'una a tres persones i les places poden ser de caràcter permanent o temporal en funció del procés d'inserció dels usuaris.

L'educador social i, si és necessari, la treballadora familiar fan l'atenció directa a les llars. Les seves funcions són facilitar els suports necessaris per dur a terme el projecte personalitzat de cada usuari, afavorir la coordinació necessària per sostenir la integració a la llar i a la comunitat, treballar conjuntament amb l'usuari l'adquisició, la recuperació i la millora d'hàbits socials i personals, i prevenir les situacions de risc, de deteriorament personal i d'aïllament greu. Els requisits per accedir a una llar amb suport són: ser major de divuit anys, acreditar la residència a Catalunya com a mínim des de fa cinc anys, tenir un grau de discapacitat igual o superior al 33%, tenir feta la valoració de dependència de grau 1 i tenir voluntat per viure en aquestes llars.

Les persones amb un trastorn mental greu o sever sovint tenen afectades les habilitats funcionals necessàries per desenvolupar-se en la vida quotidiana. Solen ser dificultats per manegar-s'ho davant de situacions estressants, per demanar informació i per accedir als llocs. També tenen problemes per incorporar-se al món laboral i, en conseqüència, pocs recursos econòmics. Això suposa una dificultat afegida, perquè la prestació econòmica que reben per part de les institucions públiques no és suficient per iniciar una vida

autònoma. Aquesta situació afecta la seva vida social i sovint se senten més soles. Oferir l'experiència de conviure d'una altra manera amb adults confronta aquest aïllament, ajuda a la integració social i a combatre l'estigma vers la salut mental fruit d'una societat temerosa davant el patiment psicològic.

Un dels objectius més comuns a qualsevol dels àmbits de l'educació social és treballar per l'autonomia. A través del suport dels professionals, acompanyant processos de resiliència, els usuaris poden aprendre a superar i afrontar traumes, dificultats i reptes que van configurant les seves vides (BOSCH, 2014). En la salut mental, l'autonomia també ha d'estar present des de l'inici del tractament, ja que, moltes vegades, les persones amb qui treballem no disposaran del suport ni dels recursos que els podem oferir durant el temps òptim per al seu tractament.

Cal entendre la nostra intervenció com un procés integrador tan real com sigui possible. "El tractament no és només al despatx del metge ni als centres terapèutics-educatius. El tractament és la seva vida de cada dia" (DOLZ,

2016). La necessitat de creació i desenvolupament de polítiques integradores que considerin la clínica i l'entorn social en un mateix nivell és imprescindible si aspirem a viure en una societat equilibrada. En aquest sentit, la nostra feina ha d'anar

Per generar canvis de llarga durada en l'estabilitat psicològica de la persona no n'hi ha prou de medicar-se.

dirigida, si és possible, a treballar en la vida quotidiana dels usuaris, ja que és aquí on tenen més influència les intervencions educatives.

D'altra banda, el suport, la cura i l'organització d'horaris dins de les llars ajuden a crear un context adient que conté emocionalment els usuaris. Els professionals han observat que aquesta contenció contribueix a la disminució del consum de psicofàrmacs. És evident que algunes interaccions químiques del cervell milloren amb la medicació i que de vegades és indispensable per sostenir situacions de crisi, però per generar canvis de llarga durada en l'estabilitat psicològica de la persona no n'hi ha prou de medicar-se. Els interessos econòmics de les empreses farmacèutiques, les pressions institucionals que pateixen els metges de capçalera i psiquiatres, i la demanda per part dels

mateixos pacients i les seves famílies d'una solució immediata als seus problemes, són motius que potencien una salut mental al marge de les relacions entre persones (TIZÓN, 2015).

El desenvolupament social de la persona o el tractament farmacològic són dues posicions davant d'una realitat desbordada per problemes ètics i socio-econòmics que exigeix solucions a curt termini.

“Per sort, cada vegada hi ha més psiquiatres i psicòlegs de centres de salut mental que compten amb la participació d'altres professionals per donar una atenció més integral a la persona. Serà important comprovar si aquest enfo-

cament, més comunitari i multidisciplinari, obté millors resultats que l'exclusivament biològic o l'exclusivament social” (SANCHEZ, 2016).

**La salut mental és de
responsabilitat ciutadana i es
construeix a través de la mirada
de l'altre, de la família, dels espais
educatius i socials.**

LA RECERCA D'UNA IDENTITAT PRÒPIA I DESITJADA

En el transcurs de les diferents converses he percebut l'esforç que fa cadascun dels usuaris per confiar en l'altre i per enfrontar-se amb les pors que durant molt de temps l'han estat invalidant. Socialment se'ls havia assignat una etiqueta sense que ells poguessin participar en la construcció de la seva pròpia identitat. Ser malalts, discapacitats, persones dependents, etc. Una mirada deficitària que va acompanyada de limitacions i dificulta veure nous camins i perspectives de futur.

Participar en aquests projectes els ha permès lluitar per una nova concepció d'ells mateixos que neix de les inquietuds i desitjos que hi ha en el seu món interior. A través del suport, la gestió emocional, l'expressió dels propis sentiments i la responsabilitat han trobat un altra manera de conviure amb el seus problemes i de situar-se en la societat.

A l'inici d'aquest reportatge em plantejava reflexionar sobre la relació entre l'educació social i la salut mental. Així doncs, podem concloure que la salut mental va més enllà dels trastorns psíquics i del món sanitari; crec que és

de responsabilitat ciutadana i que es construeix a través de la mirada de l'altre, de la família, dels espais educatius i socials.

Per acabar, vull agrair als professionals com la Carla, en Jordi, la Marisa i els seus equips que facin servir la creativitat i la iniciativa per contribuir a un món més just, lliure, solidari i a respondre a les necessitats humanes de la nostra societat. Han tingut la valentia de donar forma a les seves idees i, malgrat les adversitats que s'han trobat per iniciar i mantenir els projectes, segueixen treballant amb il·lusió. **Q**

Salut és aquella manera de viure, autònoma, solidària i joiosa
(GOL, 1976)

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BOSCH, Francesc; [et al.]. “El pas per l’Hospital de Dia d’Adolescents de Santa Coloma de Gramenet, una experiència resilient”. *Temps d’Educació*. Universitat de Barcelona. Núm. 46. (2014), p. 73-90.
- CORTINA, Adela. *Ética de la razón cordial. Educar en la ciudadanía en el siglo XXI*. Oviedo: Nobel, 2007.
- DOLZ, Montserrat. “Impacte social dels trastorns mentals en els joves”. Conferència organitzada per la Fundació Pere Tarrés. Barcelona, 2016.
- GARCÍA BADARACCO, Jorge E. *Psicoanálisis multifamiliar: los otros en nosotros y el descubrimiento del sí mismo*. Buenos Aires: Paidós Ibérica, 2000.
- GOL, Jordi. “Proposta de definició de salut somàtica”. 10è Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana. Vol. [2]: Ponències II, p. 141-142. Perpinyà, 1976.
- LEAL RUBIO, José. En Institut Borja de Bioètica. *Adolescencia: conflicto y decisión*. Barcelona: Fundación Mapfre, 2008.

- LEAL RUBIO, J. *Salud mental y diversidad(es): trabajar en red*. Buenos Aires: Polemos, 2005.
- SANCHEZ, Sera. “Psicofármacos sí o no (o todo lo contrario)” [en línia]. *Educador social en Alaska*. Febrer 2016. [Consulta: 11 d’abril de 2016]. Disponible a: <http://eleducadorsocialenalaska.blogspot.com.es>
- TIZÓN, Jorge L. “Empastillats”. Programa televisiu *Retrats*. Barcelona: Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals, 2015. <<http://bit.ly/empastillats>> [Consulta: 15 d’abril de 2016].

CITA ARTICLE

MARTÍN, Emili. “Reptes de l’educació social per una salut mental sense fronteres”. *Quaderns d’Educació Social*. Col·legi d’Educadores i Educadors Socials de Catalunya. Núm. 18 (desembre 2016), p. 16-27.

RESUM

Aquest reportatge analitza les tasques de l’educador o educadora social dins de tres projectes innovadors que s’estan portant a terme en l’actualitat a Barcelona. L’objectiu és reflexionar sobre la relació que té l’educació social amb el món de la salut mental i contribuir a enriquir i ubicar aquesta disciplina.

Paraules clau: educació social, salut mental, innovació

ABSTRACT

This report/article analyzes the work of a social educator within three innovative projects that are carried out today in Barcelona. The main aim is to reflect on the relationship between social education and mental health, as well as to contribute to the enrichment and an adequate placement of this discipline.

Keywords: social education, mental health, innovation